

Szemle

XVI. századi forrásművek

Zay Ferenc: *János király árultatása*; Kis Péter: *Magyarázat*;
Bánffy György: *Második János... török császárhoz menetele*

A Balassi Kiadó *Régi Magyar Könyvtár* sorozatának második darabjaként jelent meg a három XVI. századi török tárgyú forrásművet tartalmazó kötet.

A kiadvány kétségkívül legérdekesebb újdonsága Kis Péter már régóta ismert, de máig kiadatlan latin nyelvű munkájának megjelentetése magyar fordításban. Múlt század közepi elavult kiadások után a másik két szöveg is hiányt pótol: Zay Ferenc művét autográf kéziratból kapjuk, Bánffyt, mivel az 1837-ben még meglévő eredeti elveszett, az akkori kiadás utánnyomása-ként. A szövegeket színvonalas bevezető tanulmányok prezentálják és még alaposabb jegyzetek kísérik. Értékes filológiai eredmény a Kis Péter-életrajz szövegének pontos megállapítása, Bánffy György szerzőségének helyreállítása, valamint a *János király árultatása* keletkezési időpontjának kikövetkeztetése.

Kis Péter deák hányattatott élete a közreadó, Bessenyei József kutatásainak eredményeként bontakozik ki előttünk. A szerencsétlen sorsú Kis Péter mellől még gyerekkorában, a mohácsi vész idején, elrabolják tanuló- és játszópajtását, akivel azonban később újra találkozik, ugyanis tolmács lett a szultán mellett, Kis Péter pedig követként kerül át a törökökhöz. Találkozásukkor a volt iskolatárs feltárja előtte a török tábor rendjét és működését, s Kis Péter minderről beszámol *Exegeticon*jában (ez a *Magyarázat*) Miksa császárnak. Az 1564-ben keletkezett *Exegeticont* már Horányi Elek *Memoria Hungarorum*a ismeri: „Liber satis docte et ingeniose conscriptus”, írja róla elismerően, nem minden alap nélkül. Mindeddig mégsem került be az ismertebb törökellenes röpiratok közé, pedig a törökről szerzett pontos értesüléseivel, gyakorlatias, szinte a *Tábori kis tractát* előlegező katonai szakértelmével ki is emelkedik közülük. Mivel a latin eredeti kiadása még bizonyára sokat várat magára, Bessenyei Józsefet dicséri, hogy a szövegben előforduló török tisztségneveket és a tábori létesítmények nevét mindig közli a jegyzetben eredeti alakjukban is.

Zay Ferenc neve és történetírói munkássága jól ismert a *Landor feyrwar El wezessenek oka...* révén. Most kiadott művének szerzősége csak nemrég vált bizonyossá. Bevezetőjében Bessenyei József Zay életrajzát Thallóczy Lajos kissé regényes, múlt századi életírása alapján adja elő (*Csömöri Zay Ferenc*,

1885), de fontos újdonságokkal is szolgál. Cáfolja például azt a korban elterjedt hiedelmet, miszerint Szapolyai János már Mohács előtt is szövetségben állt a törökkel. Zay Habsburg-párti írásának is ez a témája: Szapolyai megmérgeztette a törökverő Bánffy Jakabot, miután az szemtanúja lett találkozójának a szultánnal. Bessenyei Bánffy Jakab életének gondos feltárással ezt valószínűtlennek tartja, bizonyítva Szapolyai és a Bánffy-család jó viszonyát Jakab halála előtt és után is. Egyébként is valószínűtlen a történet, hogy Szulejmán kísérete nélkül átsajkázott volna az erdélyi vajdához egy kis eszmecekerére.

A harmadik opusculum, a *Második János... török császárhoz menetele* kevésbé ismert szöveg, szerzője pedig még ismeretlenebb. A történet János Zsigmondnak a szultánnál tett 1566. évi látogatását mondja el, népszerűsítő, pompázatos leírásban, részletesen felsorolva az adott és kapott ajándékokat, ezzel is propagálva a szövetséget. Mivel a szerző említi, hogy személyesen ott volt a zimonyi török táborban, sőt János Zsigmond belső köréhez tartozott, Bessenyei József valószínűsíti, hogy a már két évszázada szerzőként feltüntetett Bánffy *Gergely* névalak valójában szövegromlás eredménye a máshol is említett erdélyi politikus, Bánffy *György* nevéből.

Bessenyei József szövegkiadás-trilógiája minden elismerést megérdemel. A törökre vonatkozó XVI. századi ismereteink az ő jóvoltából részint új forrásokkal, részint új összefüggések feltárással gyarapodtak. (Balassi Kiadó, 1993)

KISS FARKAS GÁBOR

Komlovszki Tibor: *A Balassi-vers karaktere*

Örvendetes, hogy a Balassi Kiadó a *Régi Magyar Könyvtár* sorozatcímet felújítva teret biztosított az irodalomtudomány múzsájának, és a *Tanulmányok* 1. köteteként Komlovszki Tibor gyűjteményét adta ki. Komlovszki évtizedek óta a Balassi-filológia elkötelezett művelője. 1972-ben Eckhardt Sándor *Balassi-tanulmányok* kötetét szerkesztette, s rá is igaz, amit Eckhardtól ír: hogy munkásságát „nem lanyhuló tudósi-kutatói szenvedély” jellemzi; hogy kitűnően ismeri a XVI–XVII. század „verselési hagyományokhoz kapcsolódó eredeti karakterét”.

Komlovszki kötetének már első tanulmánya érzékelteti azt az utat, melyen még „Balassi hagyományos énekverset ír”, de amely elvezet a „humanista

poétikában gyökerező” líráig (Kőszeghy Péter kifejezése); addig a „mérhetetlen távolság”-ig, mely a Celia-ciklus verseit elválasztja „korai költészetének jellegétől”. Így jut eszébe szerzőnknek az *Idővel paloták...*, „liliom, violák mind elhullnak” és Petőfi „Elhull a virág, eliramlik az élet” hangzáshangulatának rokonsága. Komlowszki László Zsigmond felismerésére is hivatkozik, a *Szít Zsuzsánna tüzet* versre, mely „a hangzáslehetőségek már-már rafinált kihasználásának példája”. De tovább is építi a gondolatot: a ritmus „különc” volta igazodik a „citeraszózat játékos, gyors ritmusához”.

A *Sajátkezű versfüzér* valóban Balassi szerelmi lírájának ékszer-finomságú sorozata. A „Forr gerjedt elmémre” ugyan „kiemelt versszak”, de Balassi „igazít a sorvégen” és emiatt „folyamatosabb hangzású”. A versfüzér azonban „változatlanul kissé talányos”. Ezt a kis gyűjteményt küldhette Balassi Poszeradszkyval Batthyány Ferencnek 1593 tavaszán. Ekkor dolgozhatta át komédiáját, melyből Batthyáynak is volt példánya, hiszen „die Comedie die auff Ungerisch ist gemacht” példányával udvarolt később Poppel Évának. (A Balassi-filológia további gyarapodását ígéri a Balassi–Batthyány-adalékok összegzése.)

Komlowszki Varjas Béla gondolatával azonosul, amikor a „zárt architektura” művészetét fogadja el, felismerve a versszerkezet feszes építésének jelentőségét. Az irodalomtörténeti együttgondolkodás szép példája azonban, hogy Varjas Béla viszont néhány vers esetében Komlowszki elgondolása alapján módosított saját hárompilléres versszerkezet-elméletén. A *Mester és tanítvány* című tanulmány a kötetnek ugyancsak sikerült írása. Rimay „sajátos hangulatú képrendszer” ad lehetőséget a szerzőnek „a hazai válságtudat elmélyülésé”-nek lemérésére. Komlowszki kitűnő felismerése a Rimay-költészet és Ecsedi Báthori István költészetének rokonsága. Ha ezek a „prózában írt zsoltárok” nem kerültek is bele a XVII. századi irodalom vérkeringésébe, Rimay mégis ismerhette a meditációkat, hiszen „a bűnben fogantatás motívumát kifejező sorok”-ból kétszer is verset formált. Balassi-filológiánk nyeresége a *Balassi költészete és az Eurialus és Lucretia* tanulmány is. A per régi; Szilády Áron meggyőződéssel vallotta Balassi szerzőségét. A Dobó Jakabét pedig Négyesy László következetes végiggondolás után vetette el. (Vö. Irodalomtörténet, 1916, 81–86.) Komlowszki legfontosabb megállapítása az, hogy „A Balassi költészete és az Eurialus és Lucretia közötti kapcsolatok talán sejtetik, hogy a régi polémiát nem szabad lezártak, megoldottak tekinteni.” Komlowszki mintha azonosulna Szilády feltételezésével. Egy kis-kaput mégis hagy: „elvben lehetséges, hogy volt Balassinak egy vele egyenrangú tehetségű és igen-igen rokon lírai alkatú költő-kortársa, és ő fordít-

hatta a széphistóriát.” De tudunk-e ilyen kortársról? Hiszen még a „nyolc ifju legén” nevét sem tudjuk mind felsorolni!

Bárhogy legyen is, megállapíthatjuk, hogy a Balassi-filológia reneszánsz építményének újabb sarokkövét, szépen formált pillérét faragta meg szerzőnk, tudós Komlós Tibor.

(Balassi Kiadó, 1993)

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Debreczeni Attila: *Csokonai, az újrakezdések költője*

Tehetségéről, erudíciójáról már tanulmányaival számot adott ifjú szerzőt, valamint a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete által létesített új könyvkiadót köszönhetünk annak ürügyén, hogy egy új Csokonai-monográfiáról adunk számot. Csokonairól nagyon könnyű és nagyon nehéz könyvet írni. Igen könnyű, ha csak a közeli múlt monografikus igényű vállalkozásait nézzük: Szauder József, Julow Viktor, Vargha Balázs könyvnyi Csokonai-műveit, Bíró Ferenc monográfiarészletét, Szilágyi Ferenc filológiai jellegű dolgozatait, Zentai Mária, Csetri Lajos, Szegedy-Maszák Mihály Csokonai műhelyébe bepillantó írásait, mint amelyek a Csokonai-kutatás fő irányát tisztázzák. Röviden: a Csokonai-kutatás sokrétűsége, érdekessége és igen sok (rész)eredménye, a kritikai kiadás kötetének egymásutánja szinte készlet az összegzésre. Mégis nagyon nehéz Csokonai-monográfiát írni. Hiszen éppen azért oly sűrűn tárgyalt alkotója a magyar felvilágosodás-kutatásnak Csokonai, mert alapvető eszmetörténeti, poétikai és mindenekelőtt filológiai kérdések tisztázása várat magára; mert Szauder József és Julow Viktor vitája messze nem tisztázódott még a Csokonai-kutatás meghatározó irányultságával kapcsolatban; mert jórészt hiányzik Csokonai elhelyezése abban az európai irodalmi kontextusban, amelybe valóban tartozik (a magam ilyen irányú kísérlete a kelet-közép-európai kontextusról figyelmen kívül maradt); mert a kritikai kiadások után is igen sok datálási, textológiai probléma megoldatlan még. (Vö. erről: ItK 1990, 139–143. Ilyen például az, hogy mikor kezdett el Csokonai olaszul tanulni, és ez meghatározza olaszból fordított műveinek évszámát stb.) Debreczeni Attila kiváló könyvére is érvényesnek érzem a Szauder–Julow-vita alapkérdését: vajon az eszmetörténeti vizsgálódás, Csokonai uralkodó eszméinek forrásfeltárása és az életműben elfoglalt helyének folderítése nem vonja-e el a figyelmet Cso-

konairól, a költőről? Vajon a sokfelől anyagot gyűjtő, az előző és a régebbi korszakok bölcséleti jelenségeire többnyire verssel vagy versprózával reagáló Csokonaihoz közelebb jutunk-e akkor, ha teljesen háttérbe szorítjuk azt, miképpen vált költészetté, az életmű egy részében világirodalmi jelentőségű-értékű poézissé az, amit a fiziko-teológiából, Pope-tól vagy éppen a francia felvilágosodásból, d’Holbachtól és nem utolsósorban Rousseau-tól tanult? Az a tétel, miszerint az életművet tervező Csokonai szinte XX. századi tudatossággal készült volna föl a költészeti feladatok végzésére, és ennek az előzetes tervnek rendelte volna alá az ennél jóval kevésbé megtervezhető, par excellence költői életutat, tetszetős hipotézis. Nem szívesen foglalnék állást ebben a kérdésben; s ha mégis megkockáztatom, hogy a szükséges eszmetörténeti-bölcséleti stúdiumok kissé elterelik a valóban poétikai kérdésekről a figyelmet, csupán a helyes egyensúly kedvéért teszem. Annál is inkább, mivel Csokonai ugyan legalábbis „középszerű originál” akart lenni (legjobb műveiben nem középszerű volt), ám ez az originalitás messze nem azonos a romantika egyéniség-kultuszából származtatható eredetiséggel. Nemcsak „filozófus” gondolatainak lehet forrására rábukkanni, számos versének, versrészletének jellemzője az, hogy fordítás, adaptáció, szabad átköltés. Posztmodern korunkban ez éppen nem hátrány egy költő értékelésekor, nem volt az saját korában sem. S ha a XVIII. század irdatlan verstengerében nem lelünk rá egy-egy Csokonai-vers eredetijére, a filológiát nem éri nagy sérelem. Lényegesebbnek vélem, ha azt elemezzük, miféle verstípusokat honosított meg Csokonai a magyar (és nem csak a magyar) irodalom számára. Ezen a ponton például szükségessé válik a XVIII. század német rokokójának, anakreontikájának áttekintése, bordalainak, ódáinak egybevetése a Csokonai-életmű megfelelő darabjaival. Még tovább haladva az úton: például a *Halotti versek* messzevezető forrásairól, eszmei-gondolati összetevőiről Debreczeni Attila könyve után többet tudunk, Szauder és Bíró nagyon szép írásai után is tud Debreczeni újat mondani, kevesebb idő és hely marad azonban annak tisztázására: igazán jó versről van-e szó, vagy a Csokonai-életműre általában (tulajdonképpen szinte minden magyar kortársára) jellemző színvoningadozás itt is megfigyelhető-e.

Debreczeni Attila valójában csupán három kérdéskör tárgyalására vállalkozik: boldogság és erkölcs; nemzet és kultúra; természet és ember. Mindhárom akár önálló monográfiát is megérdemelne, szerencsére a szerző korábbi tanulmányait együttolvastva teljesebb képet kapunk a bemutatott problémákról. A legnehezebb feladatnak a „nationalis poézis” és a „nemzeti karakter” Csokonainál igen pregnánsan megfogalmazódó kérdései tetszenek. Dicsérni szeretném Debreczeni Attila mértéktartását, és azt, hogy Cso-

konai terminusait megkísérli egykorú értelmezés szerint használni. S általában szintén dicséretes elfogultságtól mentes fejtegetése a nemegyszer későbbi viták alapján pontatlanul rekonstruált Kazinczy–Csokonai-viszonyról. Bizonyos, hogy több mindenben nem értettek egyet, de az is bizonyos, hogy együttműködtek, és – teszem hozzá – Kazinczy negatívvá váló véleménye az árkádiai pör után, a személyeskedéstől sem mentes viták hevében alakult ki. Az *Árpádiász* ilyen kiemelt tárgyalása mindenképpen indokolt. S bár már Horváth János bemutatta a magyar honfoglalási eposz útját a *Zalán futásáig*, talán nem ártana ezt még egyszer, eszmetörténetileg és poétikailag áttekinteni, olyan kérdések felvetésével: milyen eposztípust tart az eposzszerző mintának (itt lehetne tárgyalni például a verselést is!); milyen forrásokra támaszkodik (történetírás és költészet miképpen hat egymásra még Vörösmarty korában is); egyáltalában a nemzeti családélet vagy a nemzeti gyermekkor megjelenítése miféle módon történik. Tanulságos lehetne egy nacionalizmus előtti korból származó honfoglalási eposz (tervezet) és egy későbbi egybevetése, nem utolsósorban a történeti, a krónikákból nyert adatok feldolgozását, hierarchizálódását tekintve. Ebben a vizsgálódásban is nagy szerep jutna Csokonainak – és Kazinczynak (aki megírja az Ungnál celebrált tisztulási ünnepet, majd borzadozik Árpád tömjénezőitől!). Nem kevésbé új értékelést igényel a már Pukánszky Bélától alaposan megtárgyalt Herder-recepció, különös tekintettel Csokonaira, de ebbe a körbe vonandó be Michael Denis magyar recepciójának feltárása is (*A megváltozott hagyomány*, Bp., 1988, 61–102).

Ha összegeznem kellene benyomásaimat Debreczeni Attila könyvéről, még egyszer hangsúlyoznám korábbi véleményem, azzal a kéréssel, hogy az eszmetörténeti elemzések, feltárások után szakítson időt a poétikai elemzésekre is. Néhány igen óvatos, visszafogott fejtegetése arra enged következtetni, hogy ezen a téren is ugyanolyan sikeres lehet tevékenysége, mint a Csokonai-művek bölcséleti-eszmei vonásainak átvilágításában. (Csokonai Kiadó Kft., Debrecen, 1993)

FRIED ISTVÁN

Arany János: „Tisztelt Irótárs!”*

Kötetben még nem szereplő kritikai írások, glosszák.

Az előszót írta Németh G. Béla, Kovács Sándor Iván irányításával és jegyzeteivel kiadja az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének Arany-semináriuma: Bak Marianna, Bodó Teodóra, Erdei Anna, Gyenes Erzsébet, Simonyi András, Szegedi Eszter, Szundi Tamás.

Arany János szerkesztői körlevelének fenti megszólítását viseli címként a 157 lapnyi, de gazdag tartalmú gyűjtemény, amely „kötetben még nem szereplő kritikai írások és glosszák” közreadásával az Arany-filológia kutatási lehetőségeit gyarapítja.

Arany összes műveinek kiadása 1982-ben megszakadt – a munkálatok remélhetőleg folynak, de újabb kötetekre, úgy tűnik, várnunk kell. Így különös örömmel kell üdvözölnünk e kis kötetet: ébren tartja az igényt az összkiadás folytatására, és egészen új fiatal kutatóknak ad lehetőséget, hogy igényes filológiai aprómunkában együttműködve, avatott vezetéssel elsajátítsák a „mesterséget”, olyan anyagon, amelynek mozaik-kövecskéiből – az Arany-filológia eddigi eredményeinek kényszerű lakúnaít több helyütt betöltve – mind Aranyról, mind a XIX. század második felének kultúrtörténetéről teljesebb kép állhat össze. Tanári szemszögből nézve is jelentősek azok a műhelyek, amelyeket a szerkesztő nem először, s remélhetőleg nem utoljára szervez és irányít: mind a *Zrínyi-könyvtár* és a *Zrínyi-dolgozatok*, mind a Zrínyi-seminárium egyéb publikációi fiatal kutatókat indítottak el tudományos pályájukon; hasonlóképpen történhet ez az Arany-filológiában is. Erre garancia a szerves kapcsolódás igénye – s az igény megvalósítása – a Németh G. Béla által magas szinten elkezdett gyűjtő- és azonosító munkához, amelyet irodalomtörténet-írásunk e szigorú filológiai erkölcsű klasszikusa, Arany János, folyóirat-szerkesztői-írói tevékenysége körében végzett. A szerves kapcsolódás megnyilvánul mind az általa korábban felvázolt lehetőségek kiaknázásában, mind a további eredmények kontextusba helyezésében, mind pedig abban, hogy a kötetet Németh G. Béla bevezetője nyitja, és korábbi, az e kutatási témával összefüggő írásai zárják. Mindez jóval több, mint filológiai protokoll. Mércét állít fel – magasra –, és e mérték szerinti megújulást, egyben folyamatosságot tűz ki célul.

A kötet túlnyomó részében az Arany által szerkesztett Szépirodalmi Figyelő, valamint a Koszorú című folyóiratoknak éppen a szerkesztői mun-

*A kötet bírálatára Dávidházi Péter készülő írásával még visszatérünk. (A szerk.)

kával leginkább összefüggő írásaival ismerkedhetünk meg. A „megismerkedés” nem egészen pontos meghatározás, mert több esetben már szétszórtan publikált anyagról van szó: ám ezek együttes, egymás mellé állított, apparátussal ellátott és egységes kritériumok szerinti közlése valóban az *Opera omnia* igényeinek és követelményeinek felel meg, s filológián túli élményt is ad arról a szívós, sokoldalú, eszmei és gyakorlati küzdelemről, amellyel Arany lapjainak színvonalát és pusztá létét egyaránt fenntartani igyekezett. Felhívásai, körlevelei, a munkatársak megnyeréséért folytatott levelezésének kritikailag még nem kommentált darabjai tovább gazdagíthatják a kultúra-szervező, rangos irodalmi fórumot fenntartani akaró Arany arcképét. Az Aranynak tulajdonítható glosszák anyagából is az eddiginél bővebb válogatást kapunk, azzal a céllal, hogy egyrészt tágabb lehetőség nyíljen a nem megnyugtatóan azonosított Arany-szövegek (vagy az Arany keznyomat is viselő, mások által írt szövegek) szerzőségének kutatására, másrészt egyértelműen kirajzolódjék a szerkesztés és a magyar, illetve európai kultúráról való tájékozódás-tájékoztatás valamennyi kritériuma. Kultúrát mondunk, nem csupán irodalmat: a bő válogatás szemlélteti, hogy magán a tudományos tájékoztatáson belül is valamennyi ágazat eseményeiről értesülhetett az olvasó, a természettudományok, a matematika, a néprajz, nyelvészet, tudományos célú utak, Európa-szerte figyelmet kiváltó természeti jelenségek körét felölelő tömör összefoglalások segítségével. A rokon- és segédtudományok esetében szemmel láthatólag azért a humán kultúra, a nyelvi és irodalmi vonatkozások centralitása nyilvánvaló – de hát ez természetes. Sűrűn szerepelnek az Arany számára oly fontos hírek vagy jegyzetek, amelyek a magyar és az európai irodalom, kultúra kapcsolatait, összefüggéseit, kölcsönös ismeretét tanúsító tényeket mutatják fel és minősítik, vagy éppen séggel azok hiányát vagy hiányosságait fájlják. Beszámolva a ninivei ásatások szenzációs eredményeiről, a glosszaíró felsóhajt: vajon mi fordítunk-e csak töredék gondot is nemzeti kincseinkre? Mikor Toldy Ferenc megjelent előadása elhangzik az „ó-magyar Margit-legendáról”, pusztába kiáltott szó marad Rómer Flóris figyelmeztetése, hogy egy 1300-as évekből való Margit-freskót vizsgáljanak meg és reprodukálják. A könnyed, tréfás hang sem hiányzik a glosszákból, a korabeli lét kuriózumait felvillantó beszámolók sem.

Fontosnak tartom, hogy a széljegyzetelő Arany glosszáit is közli a kötet: az Ariosto- és Tasso-jegyzetek, a Vida-verseskötetet és a Szász Károly *Macbeth*-fordítását kísérő megjegyzések ugyanarról a kérlelhetetlenül magas fokú igényességről, a filológiai és esztétikai értékrendnek ugyanolyan mérvű érvényesüléséről tanúskodnak, mint amelyek saját költői és fordítói tevékeny-

ségének is vezérelvei. Valóban, ezeknek a dokumentumoknak itt, együttesen van helye: munkamódszer és egységes alkotói etika *rendszere* rajzolódik ki általuk.

A kötet, egészét tekintve, „köztes” műfaj a dokumentum-kiadás és a kritikai kiadás között, de mindkét irányban segédeszközül szolgálhat. Annál is inkább, mert gondos apparátus kíséri. A mutatókat és a repertóriumot a következő füzet terve ígéri: így lesz majd teljes az Arany szerkesztői-kultúraszervezői munkásságát feltáró anyag, amely az ilyen irányú kutatásokban hasznosan egészíti ki az *Összes Művek* már megjelent anyagát.

(Magyar Irodalomtörténeti Társaság, „Csak tiszta forrásból” – Szövegkiadások, 1.)

KIRÁLY ERZSÉBET

Babits Mihály: *„Itt a halk és komoly beszéd ideje...”*
Interjúk, nyilatkozatok, vallomások

„Kiáltás volt elég: most úgy érzem, itt a halk és komoly beszéd ideje” – mondja Babits új verseskötetéről, a *Sziget és tengerről* nyilatkozva a Pesti Napló munkatársának, hogy aztán – nyilván szelíden hajtott fejjel, arcán a Szép Ernő által rögzített emlékezet fogta, sugalom-járta derengéssel – megjegyze: „Jobb szeretek könyvben beszélni, mint könyvről.” Téglás János tanár úr könyve ezt a nehezen megnyilatkozó Babitsot állítja elének a korabeli sajtó száznegyvennégy dokumentumában; a szavak súlyát érezni mindig képes emberét, a shakespeare-i „nem elég csak beszélni, helyesen is kell” elvvel azonosulót, interjúkban, nyilatkozatokban, körkérdésre adott válaszokban és vallomásokban.

A kötet valószínű teljességét adja Babits interjúinak, nyilatkozatainak, vallomásainak. A *magyar irodalomtörténet bibliográfiájának* Babitsot tárgyaló VI. kötete az ötvennégy most közölt dokumentumból csak tizenkilencet szemlél, s ez önmagában is mutatja a vállalkozás nehézségét, nagyságát és eredményét.

Az összegyűjtött szövegek azáltal kapnak súlyt, jelentőséget, hogy alanyuk és tárgyuk a megnyilatkozó Babits. Az a személyiség, aki a rögtönzés műfajaiban is óvakodik a rögtönzéstől. Az, aki sosem volt képes feladni a szólás felelősségét, s engedményt tenni a tetszetős felszínességnek, a sziporkázó

aktualitásnak, s így valamennyi megnyilatkozását a szellem, s nem a szellemesség uralja.

Mindennek természetesen ára van. Többek között az, hogy Babitscsal lehetetlen – *face to face* – oldott interjút készíteni, hogy a feszültség, esetenként az ingerültség ott lappang szövegeiben. Személyiségének ezen vonását számos interjúkészítő körül is járja. „Kérdéseinkre lassan, szabatosan felel Babits Mihály”; „kétségtelenül kissé zavarban van. [...] lassan formálja szavait, gondolkodik, nem tud könnyű megjegyzéseket tenni, minden mondatát mélyről halássza ki” – írja Ráskay László. Szilágyi Ödön Babits lassú, szinte szótagoló fogalmazását emeli ki: „mintha nem íróval, költővel, hanem magánemberrel beszélgetnék, akinek kellemetlen az interjúadás.” A legpontosabban Ignó Pál jellemzi a nyilatkozót: „Babits Mihály nem jó nyilatkozó. Nem szónokol és nem viccel, nincsenek kész sablonjai és nincsenek alkalmi ötletei. Gondolkozva, tétovázva válaszol, szinte lámpalázás alázattal a témája iránt. Kissé remegő hangon, azon az ő különös melodikus hangján, amelyben mindig érezni valami idegességet is, valami melankóliát is.”

Még erősebb, különös gátlás – szinte fóbia – ébred Babitsban, ha a legszélesebb közönségnek kell önéletrajzot írnia. Személyesen – ahogyan Szabó Lőrinc rögzítette – teljesen beszélgetésszerűen, laza fogalmazásban vallott életéről (*Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből*, 1920). Nincs különösebb gondja a hivatalosságnak szükségéből íródó autobiográfiákkal sem (*A szakvizsgái folyamodáshoz kívánt önéletrajz impuruma*, 1904; *Curriculum vitae*, 1940), ám szinte írásképtelenné válik – s ez korántsem megjátszott szerep –, ha az olvasóközönséghez kell szólnia: „rettenetes dologra jöttem rá – szinte restellem leírni, de mit tegyek? –, felfedeztem, hogy nekem nincs is életrajzom” (*Önéletrajz helyett – Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*, 1941). „Voltaképp nincs életrajzom: sohasem történt velem semmi nevezetes” (*Autobiográfia – Az Érdekes újság Dekameronja*, 1914); „Íme: néhány szót kellett volna mondani [ti. vallani olvasmányairól], s egész életrajz lett” (*Könyvek könyve*, 1918); „Tizenöt-húsz könyvem van, s bennük talán egy különb életrajz, mint ez” (*Az Est Hármaskönyve*, 1923). S végül, a legteljesebben kifejtve: „Ha életrajzomat kérdik tőlem, mindig valósággal megdöbbenek arra a gondolatra, hogy mennyire nincs voltaképp életrajzom, s mennyire nem történt velem semmi egyéb, mint hogy írtam néhány könyvet és semmi egyéb, mint amit abban a néhány könyvben megírtam. [...] mit mondhatnék magamról, amit ők már sokkal jobban és igazabban el ne mondtak volna?” (*Önmagamról – Páosztortúz*, 1930).

A sajtó érdeklődése Babits iránt korántsem volt egyenletes. Különösen nem, ha az interjúkészítés apropóját, motívumait is vizsgáljuk. Azonos té-

makörben való kiugró érdeklődés csak négy alkalommal figyelhető meg: 1918–19-ben tanári, közéleti aktivitása, 1924-ben betegsége váltott ki megkülönböztetett figyelmet, 1926–27-ben – a *Halálfiához* kötődően – négy, végül a San-Remó-i díj kapcsán öt interjú születik.

A Babitsról író sajtóorgánumok zöme természetesen budapesti. A legtar-
tósabb figyelem a Pesti Naplóé, amelyben – 1921 és 1939 között – húsz interjú és tudósítás jelenik meg róla, de Az Est és a Magyarország újságírói és tudósítói is gyakran felkeresik. A cikkeknek csak mintegy tizede jelenik meg vidéki lapokban, a kolozsvári Független Újságban, az Ellenzékben és a Keleti Újságban, a nagyváradi Famíliában, az Esztergom és Vidékében, a Tolnamegyei Újságban, a Szegedben és a Délmagyarországban, a Debreceni Független Újságban, a Pécsi Naplóban, valamint A jelenben (Orosháza). S itt adhatunk hangot a jegyzetekre vonatkozó egyetlen hiányérzetünknek is: talán szerencsés lett volna a lelőhelyekről – főként a kevésbé ismertekről – néhány soros információt adni.

A kötet sajátos színfoltját jelenti az a huszonnyolc válasz, amely – többnyire ankéthoz kapcsolódóan – körkérdésekre születik. A kor ezen kedvelt publicisztikai formájában vall Babits indulásáról, első műveiről, a magyar irodalom háború utáni állapotáról, fejlődéséről, feladatairól, rögzíti álláspontját az 1920-as Kosztolányi–Szabó Dezső-vitában, teszi le voksát Ady mellett a több évtizedig húzódó nyilatkozatháborúban, vagy értékeli a szlovenszkói és az erdélyi irodalmat, igen gyakran értékes – mert eddig ismeretlen – részleteit villantva fel egyebütt (egyetemi előadásaiban, tanulmányaiban) már megismert felfogásának és nézeteinek. A körkérdések másik csoportja – a bulvársajtó bevett szokásának megfelelően – jóval felszínesebb témát választ, írói szokásokra, tervekre, az első honoráriumra, életének legvidámabb esetére kérdez rá, vagy épp arra, hogy megváltoztatták-e az új divatformák az asszonyideált.

A tudósítások írói, az interjúk kérdezői is nagyjából két csoportba sorolhatók. Névtelen vagy ma már ismeretlen publicisták, akik tudósítói feladatot kaptak, kérdezőként pedig alárendelt szerepük volt. Vagy írók, kritikusok, irodalomtörténészek, akik a beszélgetések egyenrangú résztvevőiként valóban irodalmi interjút készítettek Babits Mihállyal, mint az író Földes Jolán, Márai Sándor, Szini Gyula, Nádass József és Sásdi Sándor, a kritikus Kárpáti Aurél, Hevesi András, Ignotus Pál, Bálint György és Elek Artúr, mint az irodalomtörténész Komlós Aladár és Bisztray Gyula. Néhányan közülük – Kárpáti, Komlós és Bálint -- a Babits-kötetek rendszeres szemlélőiként valóban az életmű legjobb ismerői voltak.

„Minden szavamért meg kellett szenvednem” – gyónja meg egy helyütt Babits. Elolvassván ezt a kötetet, bizvást érezzük majd, hogy ez nem üres beszéd.

(Pátria Könyvek, 1993)

ILLÉS SÁNDOR

Keresztury Dezső két könyve *Szülőföldeim; Nehéz méltóság*

„Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeiknek árnyékjai [...] nem hadnak nékem alunnom, mikor kívánám, sem henyélnem, ha akarám is.”

(Zrínyi Miklós)

Keresztury Dezső emlékirata, a furcsán kettős című *Emlékezéseim. Szülőföldeim* (eredetileg csak *Szülőföldeim* volt a címe) nem csupán a vallomástétel vágyából vagy a létösszegzés igényéből született. Megformálódására ösztönzően hatottak azoknak a barátoknak a buzdító szavai, akik – köztük Juhász Ferenc is – fölismerték, hogy a kiváló irodalomtörténész és író élettapasztalatai, melyek csaknem egy teljes évszázadot ölelnek föl, sok mindenre rávilágíthatnak korunk történelméből, a magyar kultúrából, a társadalmi változásokból – s mindezt a személyesség és az emberi viszonyok tükrében megmutatva. Az emlékiratokban Keresztury Dezső 1904-től (születésétől) 1936-ig vall életútjáról.

Valójában azonban nem 1904-től, hanem jóval korábról, mert Keresztury az életrajzot az őseivel kezdi, akiket rejtve magában hordoz, s akiknek „árnyékjait” („umbráit”) önmaga föllelése és megtartása végett kell földidéznie. Ahogyan a halottak eltemetése sem a felejtés, hanem éppen a folytonosság záloga („Rettenetes, de hogy élhessünk, el kell / temetniök a holtaknak halottaikat” – olvassuk egyik versében), akképpen „árnyékjaiknak” megidézése, az emlékezetbe, emlékiratba „temetése” is továbbélésüket és továbbélésünket jelenti.

S miként Zrínyinek sem hagytak nyugtot a megholt vitézek lelkeinek árnyékai, oly módon késztetik írásra Kereszturyt is a XX. századi magyar történelem és kultúra emlékezetes alakjai, de sarkallja „Szülőföldjeinek”, éle-

te különböző helyszíneinek szelleme is. S így rajzolódik ki az emlékiratban a ki nem mondott, kötődésekben és kötelezettségekben megnyilvánuló hazaszeretet és felelősségérzet: „Elfussunk? Nincs hová, senki maga országából barátságunkért ki nem megyen: a mi nemes szabadságunk az ég alatt sehun sincs, csak Pannoniában. Hic nobis vel vincendum vel moriendum est!”

Zrínyit idézni itt éppen helyénvaló: Keresztury szinte bensőséges viszonyban áll vele, mint mutatja ezt drámája, a *Nehéz méltóság*, melynek különlegessége, hogy a történeti tényekkel ellentétben Zrínyi itt önkezével vet véget életének. E felfogásban benne munkál – túl Keresztury szülőföldjének, Zala megyének máig is eleven Zrínyi-hagyományán – az író személyes tragédiája, apjának öngyilkossága is. Az I. világháború idején a zalaegerszegi polgármester „nehéz méltóságát” hordozó apa kitarása, helytállása ellenére összeroppan a körülmények súlya alatt. E körülmények végzetszerűsége, megfellebbezhetetlensége (az expresszionista színház különböző fogásaival hangsúlyozva) jelöli ki a drámában Zrínyi sorsát. Az apa és Zrínyi alakja közötti hasonlóságokról, az őket szorító szituációk egymásrámeléséről, s arról a számos finom művészi megoldásról, melyek az emlékirat és a dráma közötti rejtett kapcsolatokat hivatottak jelezni, a könyvalakban is megjelent *Nehéz méltóság* utószó-tanulmánya ad számot.

Drámájában Keresztury a személyest „lopja be” a történetibe, emlékiratában a történetit rejti a személyesbe. A *Szülőföldeim* ugyanis azzal sem marad adós, hogyan élte meg az író az első világháborút, a forradalmakat, Horthy bevonulását, Trianont, a nácizmus hatalomra jutását Bécsben és Berlinben. És bővelkedik az emlékirat művészeti és geográfiai leírásokban, történeti ismertetőkből, néprajzi megfigyelésekben, szociológiai eszmefuttatásokban, politikai elmékedésekben is.

Külön vonzereje a könyvnek, hogy – ha csak egy-egy jelenet, jellemző kép vagy megjegyzés erejéig is – olyan szereplők bukkannak fel lapjain, mint Ady Endre és József Attila, Prohászka Ottokár és Mindszenty József, Gombocz Zoltán és Pais Dezső, Egry József és Horváth János, Szerb Antal és Németh László, hogy ne is említsem a *Jeles vendégek Berlinben* című fejezetet, mely Kosztolányiról, Babitsról, Török Sophie-ról, Mécs Lászlóról és Móricz Zsigmondról mond el néhány fontos érdekességet és anekdotát.

Az önéletrajz szerkezetének fő vonala a kronológia, amelytől azonban a szerző – ahogy ezt műve elején ki is jelenti – újból és újból eltér, hogy asszociációit kövesse. Ilyenkor az emlékirat szinte rögtönzött szóbeli valomássá lesz, s a részletezőkedv jellemzi.

Keresztury Dezső nyelve és stílusa tárgyilagos, pontos, kifejező, mert ő nem ítélni akar, hanem „csak följegyezni”. E tárgyilagos hang csak olyankor

vált líraira, amikor például a szerző az Eötvös Collegiumról tesz vallomást. Köztudomású, hogy az intézménynek nemcsak diákja, de tanára, majd igazgatója is volt, s a Collegiumot (pedagógiai főművének színterét) saját szavai szerint már-már „feleségének” vagy „leányának” tekinti.

Az Eötvös Collegium, miközben a tudományokkal ismerteti meg az ifjú bölcsészt, örök példát nyújt emberi és szakmai tisztességből, önismeretből és toleranciából is. S amit már a soknemzetiségű Zalaegerszegről magával hozott a fiatal diák, a másság tiszteletét, az válik életelvévé, s irányítja tetteit majd Berlinben is, mikor a trianoni tragédia vagy a numerus clausus miatt továbbtanulni nem tudó diákok segélyezésében vesz részt. Mert ez az, amit Európa titkának érez: a „szabad sokszínűség s önkéntes egység”.

Az emlékirat utolsó fejezeteinek egyike a *Vizek* című, melyben a szerző hitet tesz patakjai és folyói, ivóvize s a Balaton mellett. A víz és a malom az emberi életnek, a könyv elején említett „születik, szenved, meghal” hármasságának szimbólumai: az újraszületés és újra meghalás örök áramát hordozzák. Ezek a vizek mossák el a könyv végén annak a drámai erővel megidézett őszi esőzésnek a keserű fájdalmát is, amelyre Keresztury József öngyilkossága hajnalát felidézve emlékezett Keresztury Dezső. A nagy lelkek árnyékjai immár örökre s tisztességgel vannak beletemetve az emberi emlékezet nagy folyamába.

(Mindkét könyvet az Argumentum Kiadó jelentette meg; Bp., 1993. A *Nehéz méltóság* a Magyar Irodalomtörténeti Társaság „*Csak tiszta forrásból*” című Szövegkiadások-sorozatának 4. kötete).

HOFFMANN KORNÉLIA